

Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü'l-İlel* adlı eserinin ilk cildinin unvan sayfası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3380)

Ahmed b. Hanbel'in verdiği cevaplardan meydana gelmektedir. Eseri müelliften oğlu Abdullah rivayet ederek bazı ilâvelerle bulunmuş, ondan da talebesi Ebû Ali Muhammed b. Ahmed es-Savvâf rivayet etmiştir. Soru ve cevap tarzında yazıldığı için sistematik olarak bölümlere ayrılmayan kitapta hadislerde görülen illetlerle hadis ricâli ve tarihi hakkında bilgi verilmiş, yer yer çeşitli konularda hadisler rivayet edilmiş, dirâyetü'l-hadis'in bazı meselelerine temas edilmiştir (bk. İLELÜ'L-HADİS). *Kitâbü'l-İlel* Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebir*'i, İbn Ebû Hâtim'in *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*'i gibi kitaplara kaynaklık etmiş; Ukaylî, İbnü'l-Münâdî, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî ve İbn Hacer el-Askânî gibi âlimler üzerinde de etkili olmuştur.

Eserin eldeki tek nüshası, 343'te (954) Ebû Ali Muhammed b. Ahmed es-Savvâf'a arz edilen ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in nüshasıyla karşılaştırılan Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazmasıdır (Ayasofya, nr. 3380). Talat Koçyiğit ile İsmail Cerrahoğlu bu nüshanın ilk yarısını (1^b-97^b) I. cilt (Ankara 1963), devamını da

II. cilt (İstanbul 1987) olarak yayımlamışlardır. Nâşirler tarafından paragraflar halinde numaralanmış olan eserin I. cildinde 2789, II. cildinde 2574 paragraf yer almıştır. *Kitâbü'l-İlel*'i daha sonra Vasiyullah b. Muhammed Abbas (I-II, Beyrut-Riyad 1408/1988) ve *el-Câmi' fi'l-İlel* ve *ma'rifeti'r-ricâl* adıyla Muhammed Hüsâm Beyzûn (I-IV, Beyrut 1990, IV. cildi fihristtir) aynı nüshayı esas alarak neşretmiştir. Ahmed b. Hanbel'in ilel konusundaki görüşlerini başka talebeleri de derlemiş; oğlu Sâlih, talebeleri Merrûzî ve Ebû'l-Hasan Abdülmelik b. Abdülhamîd el-Meymûnî tarafından bir araya getirilen görüşlerini Subhî Bedrî es-Sâmerrâî *Min kelâmi'l-imâm Ebî 'Abdillâh Ahmed b. Hanbel fi 'ileli'l-hadis ve ma'rifeti'r-ricâl* adıyla yayımlamıştır (Riyad 1409/1988).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Koçyiğit), bk. Muhammed Tayyib Okîç'in mukaddimesi, I, 5-10; Talat Koçyiğit'in girişi, I, 17-39; a.e. (Vasiyullah), neşredenin girişi, I, 85-113; Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadis*, Kahire 1937, s. 112-113; İbn Hayr, *Fehrese*, Beyrut 1979, s. 228; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'îşü'l-haşiş*, Kahire 1370/1951, s. 68-69; Sezgin, *GAS* (Ar.), II, 204; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 323.

ALİ OSMAN KOÇKUZU

KİTÂBÜ'L-İLEL

(كتاب العلل)

Ebû İsa et-Tirmizî'nin
(ö. 279/892)

hadislerde ve râvilerde görülen
kusurlara dair eseri.

Kusursuz gibi görünen hadislerin metin ve senedlerinde bulunan ve ancak hadis otoritelerince farkedilebilen gizli kusur veya illetlerle (bk. İLELÜ'L-HADİS) erken dönemlerden itibaren pek çok âlim ilgilenmiş; Ali b. Medîni, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Zû'r'a er-Râzî, İbn Ebû Hâtim ve Dârekutnî gibi muhadisler bu konuda eserler vermişlerdir. Tirmizî biri küçük (*el-İlelû's-sağîr* [şuğrâ]), diğeri büyük (*el-İlelû'l-kebir*, *el-İlelû'l-müfred*) olmak üzere iki *Kitâbü'l-İlel* kaleme almıştır. Tirmizî'nin *el-İlel*'i den-diği zaman onun *el-İlelû'l-kebir*'i kas-tedilir. Bu iki eserden *el-İlelû's-sağîr*, Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-sağîh*'inin sonunda müstakil bir bölüm halinde yer almış olup Tirmizî bu çalışmasında *el-Câmi'u's-sağîh*'te takip ettiği usulü, kaynaklarını, eserde geçen râvileri ve terim-

leri açıklamış, başta Buhârî ve Ebû Zû'r'a er-Râzî olmak üzere İbn Sîrîn, Eyyûb es-Sahtiyânî, Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek, Ali b. Medîni ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın görüşlerinden faydalanarak cerh ve ta'dîlin gerekliliği, isnadın önemi, mâna ile hadis rivayetinin yapılabilmesi için aranan şartlar, hadis tahammül yolları, hadisin garîb sayılmasının sebepleri ve mürsel hadisin değeri gibi konuları iş-lemiş, râviler hakkında yaptığı nakil ve değerlendirmelerde ifrat ve tefritten uzak bir yol takip etmiştir. *el-İlelû's-sağîr*, ihtiva ettiği konular bakımından ilk usul-i hadis kitaplarından biri olduğu söy-lenen Râmhürmüzî'nin *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'ından daha kapsamlı ve daha siste-matiktir (Hemmâm Abdürrahîm Saîd, s. 38). İbn Receb el-Hanbelî Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-sağîh*'ine bir şerh yazmış, yir-mi cilt olduğu belirtilen bu şerhten *el-Câmi'*in elli birinci kitabı mahiyetindeki *el-İlelû's-sağîr*'in şerhi olan *Şerhu 'İleli't-Tirmizî* günümüze kadar gelmiş ve büyük ilgi görmüştür (nşr. Subhî Câsim el-Humeyd, Bağdat 1396/1976; nşr. Subhî es-Sâmerrâî, Bağdat 1976; Şam 1978; Beyrut 1985; nşr. Nûreddin İtr, I-II, Dimaşk 1398/1978; nşr. Hemmâm Abdürrahîm Saîd, Zerkâ 1987). Hemmâm Abdürrahîm Saîd, İbn Receb'in *Şerhu 'İleli't-Tirmizî* adlı bu eseri üzerine *el-İlel fi'l-hadis* adıyla bir doktora çalışması yapmıştır (bk. bibl.).

Tirmizî'nin *el-İlelû'l-kebir*'i, muhteva-sının genişliği yanında konularının çe-şitliliği bakımından *el-İlelû's-sağîr*'den daha zengin olup büyük bir bölümü *el-Câmi'u's-sağîh*'te yer almıştır. Ebû Tâlib el-Kâdî eseri *el-Câmi'u's-sağîh*'in bablarına göre yeniden düzenlemiş, onun Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (III. Ahmed, nr. 530) bulunan bu çalışma-sının yazma nüshası *İlelû't-Tirmizî el-kebir* adıyla yayımlanmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Tirmizî, *el-İlel* (es-Sünen içinde, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr.), Kahire 1382/1962, V, 736-763; Ebû Tâlib el-Kâdî, *İlelû't-Tirmizî el-kebir* (nşr. Subhî es-Sâmerrâî v.dğr.), Beyrut 1409/1989; İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî* (nşr. Subhî es-Sâmerrâî), Beyrut 1405/1985; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1440; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'îşü'l-haşiş*, Kahire 1377/1958, s. 63-65; Nûreddin İtr, *el-İmâmü't-Tirmizî ve'l-muvâzene beyne Câmi'ihî ve beyne's-Sağîh-hayn*, Kahire 1390/1970, s. 426-429; Hem-mâm Abdürrahîm Saîd, *el-İlel fi'l-hadis*, Amman 1980, s. 38; Sezgin, *GAS* (Ar.), I, 251; Ket-tânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 322.

ALİ OSMAN KOÇKUZU